

УДК 378.124:378.147+373.67+159.955
DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-1-196-202

І. С. Рубель,
аспірантка

(ДЗ “Південноукраїнський державний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського”),
ст.викладач малюнка, живопису та композиції
(КПНЗ “ДХШ №1 ім.К.Костанді м. Одеси”)
irinaru2006@gmail.com

ВІЗУАЛЬНЕ МИСЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ВІЗУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Анотація

У статті розглядаються поняття “культура”, “мислення”, “візуальне мислення” та “візуальна культура”, що представлені в педагогічній, психологічній та мистецтвознавчій літературі. Визначено поняття “візуальної культури” як багатобічної складової сучасного мистецтва. В ході формування візуального мислення необхідно враховувати позитивні та негативні риси візуальної культури, подоланню яких потрібно навчити майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Для якісної професійної підготовки учителів образотворчого мистецтва необхідно впровадження інтегрованого курсу дисциплін образотворчого циклу.

Ключові слова: культура, візуальне мислення, візуальна культура, майбутні вчителі образотворчого мистецтва.

Summary

In the article we discuss such concepts as “culture”, “thinking”, “visual thinking” and ‘visual culture’ which are presented in pedagogical, psychological literature and literature on art criticism. Visual culture concept as a multilateral component of modern art is determined. In the process of formation of visual thinking it is important to take into consideration positive and negative traits of visual culture which future art teachers should learn to overcome. In order to provide high quality professional training of art teachers it is important to introduce an integrated course of fine arts.

Key words: culture, visual thinking, visual culture, future art teachers.

Постановка проблеми. У зв’язку зі стрімкими технічними та соціальними змінами суспільства перед молодими викладачами образотворчого мистецтва постають завдання не тільки ознайомлювати учнів з досягненнями культури минулого, а також психологічно й теоретично підготувати їх до проявів сучасного мистецтва та різнобічного впливу візуальної культури, виникненню й розумінню форм її проявів. Зважаючи на те, що сучасна молодь зустрічається зі значною кількістю візуальної інформації, яка не завжди є якісною, вищі навчальні заклади мають формувати візуальну культуру майбутніх учителів образотворчого мистецтва з метою здійснення такої діяльності з учнями в подальшій професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень. У контексті започаткованого дослідження важливим є визначення сутності поняття “художня культура” як вагової складової загальної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Так, Є. Бондаревська стверджує, що художня культура як частина духовної культури, сприяє формуванню мислення та становлення особистості [4]. М. Каган розглядає художню культуру як “пласт культури, що кристалізується навколо

мистецтва, як сукупний спосіб і продукт протікання художньої діяльності людей” [10, с. 264]. Художня культура виступає як унікальна збалансована система художніх цінностей різних видів мистецтва: образотворчого (живопис, графіка, скульптура), архітектонічного (зодчество, прикладне мистецтво та дизайн). Вони мають значний гармонійно-функціональний вплив на особистість, несуть у собі пізнавальні, виховні та розвивальні функції. Отже, мистецтво є потужним чинником гармонізації розвитку культури особистості, важливою складовою якої виступає візуальна культура.

Термін “візуальна культура” виник у другій половині ХХ століття з появою масової візуальної продукції (кіно, телебачення, пізніше комп’ютерні технології). Поняття розроблялось у роботах В. Бенджаміна та М. Мак-Люена [13]. Як сфера самостійних досліджень візуальна культура вивчалась в університетах США та Англії: з 90-х років ХХ століття з’являються відповідні курси докторантури (Рочестер, Нью-Йорк; Ірвайн, Каліфорнія). З 2000 року візуальна культура розглядається в дослідженнях на міждисциплінарному контексті у сфері гуманітарного знання, котре об’єднує літературознавство, історію, історію мистецтва, візуальні мистецтва, а також у дослідженнях медіа культури та комунікацій. Із 2002 року видається міжнародний журнал “Journal of Visual Culture”, де розглядаються питання сучасного мистецтва, його естетична мова та вплив на соціум.

Зарубіжними дослідниками (Т. Адорно, Р. Барт, В. Бен’ямін, Ж. Бодрійяр, Ю. Габермас, Ж. Делез, Ж. Лакан, Ф. де Соссюр, М. Фуко, М. Хайдеггер та ін.), та вітчизняними (М. Бахтін, Є. Барабанов, О. Босенко, О. Габричевський, С. Кримський та ін.) започатковано філософське та культурологічне ставлення до цього поняття. Різні аспекти формування візуальної культури в соціумі розглядали такі вчені-мистецтвознавці, як О. Авраменко, З. Алферова, Б. Гройс, Р. Краусс, М. Кузьма, В. Мізіано, О. Петрова, О. Роготченко, І. Рогофф, М. Рослер, Г. Склярєнко, О. Федорук та ін.; теорія медіа-мистецтв знайшла відображення в працях В. Бурлаки, Г. Вишеславського, І. Зубавіної, Л. Макович, К. Паул, Н. Пригодич, В. Сидоренко, О. Соловійова, Н. Філоненко, Г. Чміль та ін.

Зазначимо, що науковцями поняття “візуальна культура” трактується по-різному. Так, О. Чепелик вивчає поєднання сучасного мистецтва й архітектури і вважає, що з боку держави є недостатньою підтримка вивчання та викладання візуального мистецтва [17]. У свою чергу, з погляду філософії, О. Босенко висловлює у своїх дослідженнях критичні погляди на сам факт існування сучасного мистецтва [3, с. 347]. В. Мітчелл інтерпретує наплив зображень, властивий сучасності як “образотворчий поворот” і зазначає, що візуальне є деяким поверненням до міфології технологічно розвинених культур [20]. У працях М. Мак-Люена аналізується стан суспільств із погляду виникнення писемності як чинника візуального, аудіального або тактильного засобу передання соціально-комунікативної інформації [13]. За твердженням Р. Барта, надання довколишньому світові значення створюється людиною завдяки міфології, що допомагає досягти підсвідомих цілей, які мають мовний контекст, дискурс [2]. Інакше кажучи, різноманітні носії інформації (статті, фото, репортажі, кінофільми, театральні постанови, образотворче мистецтво, реклама, спортивні змагання, поведінка людей у суспільстві тощо) є своєрідним посланням, “листом” із сенсом, оскільки вони несуть у собі “феномен значення”.

Поняття “візуальна культура” дозволяє осмислити стиль життя суспільства постмодернізму з позицій сприйняття світу, пояснення нових якостей особистості в контексті культурних і науково-технічних реалій. Візуальна культура постає як середовище життя сучасної людини, яка змушена жити в полі візуальних образів, споживаючи та виробляючи їх з урахуванням особливостей професійної діяльності та повсякденного життя техногенного суспільства (М. Барнард [18, с. 2], Н. Мірзоев [19, с. 3–4]). Науковцями відзначаються такі характеристики “візуального” стилю життя, як глобалізація, висока швидкість виробництва та споживання візуальних продуктів, домінування візуальних медіа в усіх сферах повсякденного життя, неспроможність критичного мислення.

Проблема впливу візуальної культури на дітей, молодь, суспільство виокремлюється все гостріше не тільки у сфері образотворчого мистецтва. Медіа-технології, особливо комп'ютерні ігри, якими сьогодні масово захоплюється учнівська і студентська молодь, поєднують елементи аудіовізуальної та сенсорної інформації. Розглядаючи візуальну культуру особистості, учені (Л. Масол, П. Виноградов, С. Зорін, О. Мехоношина, Є. Кузнєцов та ін.) застосовують різноманітні методики щодо розвитку візуальної культури дітей шкільного віку та студентів художньо-педагогічних спеціальностей і зазначають при цьому, що, опиняючись у віртуальному інформаційному просторі з вируючими текстами, музикою, яскравими образами, символами, схемами, анімацією, рекламою, без уваги батьків і вчителів, без координації та спрямування, вони здатні загубитись у безкрайньому просторі можливостей Інтернету та медіа-простору.

Тому завдання підготовки майбутніх учителів мистецьких дисциплін полягає насамперед у формуванні здатності оцінювати, фільтрувати широкий спектр аудіо- і відеообразів, знаків, шаблонів, напрацювань естетичного імунітету в русі глобалізації, що несе з собою нівелювання характерних рис культур.

Важливим складником візуальної культури є візуальне мислення. Поняття “мислення” має значну кількість визначень у психологічній, педагогічній і методичній літературі. Так, із позиції психології – це процес пізнання, пов'язаний із відкриттям суб'єктивно нового знання, вирішенням завдань, творчим перетворенням дійсності [16]; узагальнене й опосередковане віддзеркалення стійких, закономірних зв'язків дійсності, що стають вельми значущими для вирішення пізнавальних проблем [14].

Зазначимо, що мислення має дві особливості: опосередкованість (у разі неможливості пізнання прямого, людина пізнає побічно, на базі даних чуттєвого досвіду – відчуття, сприйняття, уявлення) та узагальненість (пізнання загального й істотного в об'єктах дійсності можливе тому, що всі властивості цих об'єктів пов'язані один з одним. Загальне існує та виявляється лише в окремому, в конкретному) [16].

Питанням визначення сутності мислення приділяли увагу вчені та мислителі різних часів, із урахуванням тих поглядів, що характеризували історичну ситуацію в країнах і предмет пізнання, який вивчали науковці. Упродовж ХХ сторіччя науковцями (Г. Адлер, Г. Айзенк, Г. Альтшулер, М. Бердяєв, Т. Б'юзен, Дж. Гілфорд, Дж. Д'юї, Е. Де Боно, Р. Енніс, Є. Ільєнков, В. Калашин, В. Лоунфельд, О. Лурія, Д. Макінол, М. Мікало, Т. Мураками, Дж. Надлер, Т. Нішивакі, А. Осборн, Т. Орлова, А. Петровський, А. Роу,

О. Савенков, С. Сисоева, Г. Уоллес, З. Фрейд, Ш. Хібіно, К. Юнг та ін.) було виокремлено понад двадцять видів мислення. Проте загальну кількість не можна назвати вичерпною.

Розумові операції багатобічні – це аналіз і синтез, порівняння й абстрагування, конкретизація та узагальнення, здатність до класифікації. Залежно від того, яке місце в розумовому процесі займають слово, образ і дія, як вони співвідносяться між собою, виокремлюють три види мислення: наочно-дієве, або практичне, наочно-образне й абстрактне. Ці види мислення виділяються ще на підставі особливостей завдань – практичних і теоретичних. Також із урахуванням ступеня новизни й оригінальності – репродуктивне (відтворювальне) та творче (продуктивне) мислення.

Наочно-дієве мислення актуальне під час вирішення завдань реального часу, перетворення ситуації та виконання певних дій. Характерними особливостями наочно-дієвого мислення є яскраво виражена спостережливість, увага до деталей, частковостей і вміння використовувати їх у конкретній ситуації, оперування просторовими образами та схемами, вміння швидко переходити від задуму до дії і навпаки. Саме в цьому виді мислення найбільшою мірою виявляється єдність думки та волі.

Наочно-образне мислення пов'язане з образами уявлень, переведення конкретного в план уяви, образів, фантазій. Цей різновид мислення є найважливішим для образотворчого мистецтва, оскільки за його допомогою повніше відтворюється різноманітність характеристик предмета вивчення та зміна їх якостей і властивостей.

Абстрактне мислення відбувається на підставі понять, суджень, логіки, що характерні для людей із точним складом розуму, науковців. Воно спрямоване переважно на знаходження загальних закономірностей у природі та людському суспільстві. Абстрактне мислення відображає загальні зв'язки і відносини, оперує здебільшого поняттями, широкими категоріями, а образи, уявлення в ньому відіграють допоміжну роль.

Усі три види мислення тісно взаємопов'язані. У багатьох людей однаково розвинене наочно-дієве, наочно-образне й абстрактне мислення, але залежно від характеру завдань, які людина вирішує, на перший план виступає певний вид мислення. Візуальне мислення за характером подання інформації (через органи зору) пов'язане з наочно-образним видом мислення. Натомість усі три означених види мислення є важливими у формуванні візуальної культури, яку ми розглядаємо як досвід роботи з інформаційними ресурсами, їх розуміння, тлумачення і критичне оцінювання та позитивне використання матеріальних і духовних надбань сучасного суспільства.

Безумовно, розвиток візуального простору та візуальної культури створює основний вплив на людей через органи зору, але наявні аудіальна та кінестетична складові. Характеристика зорового функціонально-структурного органу полягає в тому, як вважає Б. Беспалов, що він формується та розвивається в предметній діяльності людини при “опануванні нею сенсорних еталонів” – загальноприйнятих мовних форм і правил отримання та перетворення, перебудування зорової інформації, а також допускають усвідомлену регуляцію, в якій здійснюється подолання безпосередньої незалежності людини від характеристик зорового поля та предмета його візуально-мисленневих перетворень [5, с. 185].

В. Зінченко розмежовує поняття “візуальне сприйняття” та “візуальне мислення”, зазначаючи, що різниця існує в самому механізмі народження образу. Якщо візуальне сприйняття, на думку науковця, є процесом, що здійснюється за допомогою послідовних перцептивних дій як фаз сприйняття й усвідомлення об’єкта, таких, як відшукування, виявлення та локалізація об’єкта в просторі, русі, форма об’єкта тощо, то візуальне мислення він розглядає як “таку форму діяльності, змістом якої є оперування й маніпулювання зоровими образами, а результатом – народження нових, часто абстрактних образів, котрі несуть смислове навантаження та роблять значення видимим” [9, с. 28].

Методологічною основою для дослідження візуального мислення в психологічній науці є культурно-історична теорія Л. Виготського [7] і теорія діяльності, вклад у розробку якої внесли такі вчені, як П. Гальперін, А. Запорожець, П. Зінченко, В. Зінченко, О. Лурія, С. Симоненко та ін. [6; 9; 12; 15]. Теоретичною основою дослідження процесів сприйняття як продуктивної пізнавальної функції, діяльності суб’єкта є положення про те, що візуальне сприйняття формується внаслідок навчання особистості через її почуттєво-практичне спілкування із зовнішнім світом (А. Венгер, Н. Вергілес, А. Запорожець, В. Зінченко та ін.), а також дослідження, у яких візуальний образ розглядається як семантична одиниця продуктивного сприйняття (Р. Арнхейм, Б. Беспалов, С. Симоненко, В. Столін та ін.). Виходячи із цих концепцій, сприйняття розглядається як багатомірний “образ світу”, що виникає у свідомості індивіда в процесі його життєдіяльності, особистого досвіду.

Ученими (Р. Арнхейм, Б. Беспалов, В. Зінченко та ін.) наголошується на тому, що механізмом візуального мислення є трансформація структури видимого поля, оперування візуальними формами. Такий психологічно рухливий образ людини керується, за Б. Беспаловим, шляхом систематичного накладення та зняття статистичних і динамічних обмежень на її ступінь свободи з боку мети візуальної дії. Означені обмеження включаються в різні етапи фізичного часу виконання дій і визначають конкретну морфологічну побудову візуально – мисленого органу людини (форми, змісту, образу предметів, форм вираження предметного образу та форми виконання психологічних операцій). Результатом є виникнення нових візуальних форм, що мають смислове навантаження [5, с. 187], тобто візуальне мислення.

Суттєвий внесок у дослідження феномена “візуальне мислення” зробили такі вчені, як Р. Арнхейм, Б. Беспалов, Л. Виготський, Д. Гібсон, В. Гордон, А. Запорожець, В. Зінченко, У. Нейсер, С. Симоненко, Р. Хольт та ін. Так, Р. Арнхейм візуальне мислення визначає як мислення за допомогою візуальних операцій. Завданням візуального мислення, на думку науковця, є ясність, що досягається за допомогою упорядкування значень. У ході такого розумового процесу заплутана та нечітка ситуація з невизначеними відносинами структурно перебудовується, організовується та спрощується, поки нагородою розуму за його працю не стане образ, котрий робить значення видимим [1, с.26]. З-поміж широкого кола дослідників з означеного питання ми виділяємо наукові думки С. Коновець, котра розглядає естетичні та етичні засади оптимізації професійної діяльності викладачів образотворчого мистецтва в контексті формування та розвитку креативного мислення як особливого різновиду художнього мислення у творчому процесі [11].

Культура візуального мислення є основою творчості в багатьох сферах людської діяльності, в таких, наприклад, системах, як “Людина – природа”, “Людина – техніка”, “Людина – знак”, “Людина – культура”, “Людина – мистецтво”, “Людина – образ” тощо. Цим зумовлений інтерес дослідників до цього виду психічної діяльності. Таким чином, візуальне мислення відіграє значну роль у підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва, оскільки є конструктивною основою творчості взагалі та художнього уявлення зокрема.

Ми поділяємо концептуальні погляди С. Симоненко про те, що процеси інтегрування естетичної інформації, які відбуваються на рівні свідомості або підсвідомості, необхідно спрямовувати й коригувати, залучаючи відповідні освітні технології. Найбільш репрезентативною для започаткованого дослідження є розроблена науковцем методична концепт-модель формування елементів візуального мислення за допомогою художньо-творчих завдань [15]. Саме ця методика є суттєвою змістовою процесу інтегрованого навчання з циклу дисциплін мистецького спрямування.

На підставі аналізу й осмислення результатів дослідження теоретиків та практиків було визначено компоненти методичної моделі, в основу якої покладено інтегративний курс дисциплін художньо-естетичного циклу для підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва, а саме:

1) формування блокового (модульного) подання теоретично-практичних завдань для педагогіко-методичної підготовки студентів у роботі зі світовою та національною культурою;

2) виховання особистості, здатної до самовизначення у сфері творчості та надбання культури візуального мислення в продуктивній діяльності;

3) підвищення образотворчої креативності, ознайомлення з пошуковими можливостями інформаційних ресурсів;

4) використання інформаційних ресурсів для підготовчих етапів робіт у різних видах мистецтв;

5) дидактична спрямованість змісту художньо-творчих завдань для формування творчого мислення (конструктивну активність, оригінальність, категоріальну гнучкість, активність висунення візуальних гіпотез), що, за нашим переконанням, відповідно до результатів пілотажного дослідження, надає можливість продуктивно організувати та здійснювати інтегративне навчання студентів за блочно-модульною системою та формувати культуру візуального мислення майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Висновки. Підсумовуючи, доходимо висновку, що розвиток сучасної педагогіки мистецтва характеризується інтенсивними процесами диференціації та інтеграції всіх складових навчально-виховного процесу в різних її ланках. Передумовою стали наукові розробки з окресленої проблеми в різних сферах діяльності людини. Створюється багато гілок педагогічної галузі, що мають загальні основоположні дидактичні засади, які ефективно використовуються в методичних моделях формування та розвитку візуальної культури мислення студентів у навчально-творчому процесі. Значущість підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва полягає в художній специфічності й загальній гуманістичній спрямованості розвитку особистості в гармонії зі світовою та національною культурою за умов урахування традиційних та інноваційних підходів у викладанні. Візуальне мислення є важливою складовою сучасної культури, у ході розвитку якої потрібно

враховувати позитивні та негативні її риси. Зазначений процес забезпечить інтегрований курс дисципліни образотворчого циклу.

Перспективи роботи полягають у створенні педагогічних умов формування візуальної культури майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в процесі професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм. – М. : Прогресс, 1974. – 392 с.
2. Барт Р. Избранные работы : Семиотика : Поэтика : Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова./ Р. Барт. – М. : Прогресс, 1989. – С. 413–423.
3. Босенко О. Нариси з історії образів мистецтва України ХХст. / Редколегія: В. Сидоренко (гол) та ін.; Інститут проблем сучасного мистецтва Академія мистецтва України : У 2 кн. – К. :Інтертехнологія, 2006. – Кн. 2. – 656 с.
4. Бондаревская Е. В. Педагогика : личность в гуманистических теориях и системах воспитания : [учеб. пособие для студ. сред. высш. пед. учеб. зав., слушателей ИПК и ФПК] / Е. В. Бондаревская, С. В. Кульневич. – Ростов-на-Дону : Твор. центр “Учитель”, 1999. – 560 с.
5. Беспалов Б. И. Действие. Психологический механизм визуального мышления / Б. И. Беспалов. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 192 с.
6. Восприятие и действие / Под ред. А. В. Запорожца. – М. : Просвещение, 1967. – 323 с.
7. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во “Искусство”, 1968. – 479 с.
8. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – [Видання 2-ге, доп. й виправлене]. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
9. Зинченко В. П. Формирование зрительного образа / В. П. Зинченко, Н. Ю. Вергилес. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – 106 с.
10. Каган М. С. Человеческая деятельность : Опыт системного анализа / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
11. Коновець С. В. Естетичні та етичні засади оптимізації професійної діяльності викладачів образотворчого мистецтва вищих навчальних закладів : [посібник] / С. В. Коновець. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 148 с.
12. Лурия А. Р. Ощущение и восприятие /А. Р. Лурия. – М. : Изд-во МГУ, 1975. –112 с.
13. Мак-Люэн Маршалл. Галактика Гуттенберга : Сотворение человека печатной культуры /М. Мак-Люэн. – К. : Ника-Центр, 2004. – Вып. 1. – 432 с. (Серия “Сдвиг парадигмы”).
14. Психоаналитические термины и понятия. Словарь / Под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина. – М. : Независимая фирма “Класс”, 2000. – 296 с.
15. Симоненко С.М. Психологія візуального мислення: стратегіально-семантичний підхід/ С.М. Симоненко – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 320с.
16. Узнадзе Д. Н. Общая психология / Пер. с грузинского Е. Ш. Чомахидзе; Под ред. И. В. Имедадзе./ Д. Н. Узнадзе. – М. : Смысл; СПб. : Питер, 2004. – 413 с. (Серия “Живая классика”).
17. Чепелик О. В. Взаємодія архітектурних просторів, сучасного мистецтва та новітніх технологій, або Мультимедійна утопія / О. В. Чепелик / Ін-т проблем сучасн. мист-ва Акад. мист-в України. – К. : Хімджест, 2009. – 272 с.
18. Barnard M. Approaches to Understanding Visual Culture / M. Barnard. –New York, 2001. – 212 p.
19. Mirzoeff N. Introduction to Visual Culture / N. Mirzoeff. – London, New York, 1999. – 274 p.
20. Mitchell W.J.T. What Do Pictures Really Want? / W. J. T. Mitchell // OCTOBER. Summer 1996. – P. 71–82.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2017